

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 7.072(497.4):929Cevc E.

Prejeto: 25. 7. 2016

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

Akadska kariera Emilijana Cevca in njegovi napori pri preučevanju (sakralne) umetnosti na Primorskem

ŽELJKO OSET

doc. dr.

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica

e-pošta: zeljko.oset@ung.si

Izvilleček

V razpravi je predstavljena ljubljanska umetnostnozgodovinska šola, iz katere je izšel Emilijan Cevc, in prikazano razmerje ter plodno sodelovanje med Francetom Steletom in Emilijanom Cevcem. Stele ni samo dopustil, ampak tudi spodbujal njegov razvoj v enciklopedično razgledano osebnost, ki v svojih razmišljanjih suvereno obvladuje etnološke, arheološke, zgodovinske vsebine. Na splošno je moč ugotoviti, da sta se Cevc in Stele v precejšnji meri dopolnjevala, zato je včasih težko povsem zamejiti raziskovalne dosežke enega in drugega. V razpravi je narejen kronološki prerez raziskovalnega dela oddelka za umetnostno zgodovino *Zgodovinskega inštituta*, po letu 1972 *Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta*, s posebnim ozirom na preučevanje sakralne umetnosti iz obdobja od začetka 15. do sredine 16. stoletja, ki ga je opravljal, spodbujal ali usmerjal Emilijan Cevc. Kot eden najboljših poznavalcev gotske umetnosti v srednjeevropskem prostoru je ovrednotil kojščanski leseni krilni oltar in prispeval k njegovi ustrezni umestitvi v mednarodnih pregledih gotskih umetnin v srednjeevropskem prostoru.

Ključne besede:

Franc Stele,
Emilijan Cevc,
sakralna
umetnost,
Primorska,
UDBA,
SAZU

Abstract

ACADEMIC CAREER OF EMILIJAN CEVC AND HIS EFFORTS
IN SACRAL ART STUDIES IN PRIMORSKA REGION

The article focuses on presentation of the School of Art History in Ljubljana where Emilijan Cevc received education and presents the relationship and fruitful cooperation between France Stele and Emilijan Cevc. Stele not only allowed, but also encouraged his evolution into encyclopaedically well-informed person who in his considerations manages ethnological, archaeological, and historical contents with sovereignty. Generally, it can be concluded that Cevc and Stele considerably complemented each other and therefore it can sometimes be difficult to completely separate research achievements of one or the other. This discussion offers chronological section of the research work of *Art History Department of the Institute of History*, renamed to *France Stele Institute of Art History* in 1972, with special regard to sacral art studies performed, encouraged, and guided by Emilijan Cevc from the beginning of

Key-words:

Franc Stele,
Emilijan Cevc,
sacral art,
Primorska, State
Security
Administration
(UDBA),
The Slovenian
Academy of
Sciences and Arts
(SAZU)

15th century until the mid-16th century. As one of the best experts of the Gothic art in Central European area, he evaluated the wooden wing altar in Kojščane and contributed to its appropriate place in International examination of Gothic works of art in Central European area.

Ljubljanska umetnostnozgodovinska šola

Emilijan Cevc, umetnostni zgodovinar in pesnik, se je kot prvi poglobljeno raziskovalno ukvarjal s krilnim oltarjem cerkve Sveti križ v Kojškem. Izšel je iz ljubljanske umetnostnozgodovinske šole, ki sta jo po prvi svetovni vojni na ljubljanski univerzi utemeljila Izidor Cankar in France Stele, študijska kolega na Dunaju, letnika 1886, predstavnika generacije, ki je po razpadu habsburške monarhije in nastanku *Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* oziroma Jugoslavije utemeljila slovensko znanost na evropskih znanstvenih temeljih. Izobraženci, ki so imeli v žepu habilitacije, so predstavljali jedrno skupino slovenske intelektualne elite, ki je usmerjala institucionalizacijo slovenske znanosti. Med temi, ki se niso vrnili za stalno, bi posebej izpostavil Vojeslava Moleta, rojenega leta 1886, nepogrešljivega člana slovenske umetnostnozgodovinske družbe na Dunaju. Mole se je kot znanstvenik uveljavil na Poljskem, natančneje na univerzi v Krakovu.¹

Najbolje od omenjenih predstavnikov izjemno močne slovenske umetnostnozgodovinske generacije je akademsko kariero začel Izidor Cankar, vpliven mnenjski voditelj, kot urednik leposlovne revije *Dom in svet* in kot glavni urednik *Slovenca*, osrednjega slovenskega časnika katoliške provenience, in ustanovitelj *Umetnostnozgodovinskega društva*, ki je izdajalo istoimensko strokovno revijo. Po ustanovitvi ljubljanske univerze je Cankar postal univerzitetni profesor in osrednja osebnost oddelka za umetnostno zgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani, ki pa je bil kot večina oddelkov maloštevilčen.² France Stele je dobil redno zaposlitev na oddelku šele ob Cankarjevem imenovanju za veleposlanika v Argentini leta 1938. Neposredno pred odhodom je Cankar izdal tretji del monumentalnega projekta Zgodovine likovne umetnosti v Zahodni Evropi, v katerem je obdelal razvoj stila v dobi renesanse, od leta 1400 do leta 1564.³ Ravno ta knjiga je takratnega gimnazijca Emilijana Cevca, ki se je navduševal nad naravoslovjem, prepričala, da se je odločil za študij umetnostne zgodovine, še več, to zgodovinsko obdobje je postalo njegova raziskovalna afiniteta.⁴

Po Cevčevem mnenju je Cankar slovensko umetnostno zgodovino teoretično utemeljil in naučil strokovne abecede, Stele pa jo usmeril v raziskovanje domačega gradiva in ji prav s tem omogočal evropsko priznanje. Oba sta imela izjemen vpliv na Cevca, Cankar kot strokovna avtoriteta in literarni zgled, Stele kot mentor pri diplomi in disertaciji, s čimer ga je popeljal v akademski svet in mu kot dober kolega stal ob strani, ga podpiral,⁵ kar je (bila) moralna dolžnost mentorja.

Kot sem že nakazal, so bili pogoji za znanstveno delo v obdobju Kraljevine Jugoslavije na ljubljanski univerzi zaradi stalnih groženj o ukinitvi in okrnitvi ljubljanske univerze zahtevni; na voljo je bilo malo sredstev za raziskovalno delo, priložnosti za zaposlitev mladih in perspektivnih študentov pa tako rekoč ni bilo. Profesorji so se zavestno odločili, da ne bodo postavljali zahtev za nove

¹ Cevc: Vojeslav Mole, str. 95–96; Oset: *Zgodovina Slovenske akademije*, str. 42–48.

² Rahten: *Izidor Cankar*, str. 37–63; Oset, Vogalni kamni kulturnih ustanov, v tisku.

³ Mikuž: *Zgodovina umetnosti*, str. 222–224.

⁴ Komelj: *Pesnitev in resnica*, str. 435–436.

⁵ Arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti (dalje Arhiv SAZU), Delovna razmerja, Personalne mape, 5, Emilijan Cevc; Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), AS 1931, II, št. 26, 50245–7; prim. Bratož, Emilijan Cevc, str. 128–131.

zaposlitve, in so pričakovali, da se bodo razmere izboljšale po ustanovitvi Slovenske akademije znanosti in umetnosti leta 1938. Stele je neposredno potem, ko je maja 1940 postal član Akademije, poskusil v njenem okviru uresničiti svoje raziskovalne načrte, torej predstaviti javnosti izsledke dolgoletnega dela ter gradivo, ki ga je zbral in uredil kot načelnik Spomeniškega urada za Slovenijo, natančneje za ljubljansko in mariborsko oblast oziroma pozneje za *Dravsko banovino*.⁶

Vendar se je vodstvo Akademije šele jeseni 1942 odločilo, da bo lastna denarna sredstva iz rezervnega sklada uporabilo za poglobitev notranje organiziranosti. Ob tem naj še omenim, da so italijanske okupacijske oblasti Akademiji namenile izdatnejša sredstva kot predvojna jugoslovanska oblast, s čimer so najprej želele doseči naklonjenost slovenske akademske elite, srednjeročno pa prikazati kulturno sodelovanje med italijanskimi in slovenskimi znanstveniki, torej prikazati pokroviteljstvo dvatisočletne kulture nad mlado in sorazmerno neuveljavljeno slovensko znanostjo, dolgoročno pa se cilji italijanskih okupacijskih oblasti niso razlikovali od nemških in madžarskih okupacijskih oblasti, to je izničenje slovenskega naroda.⁷ Nestrpni Stele je takrat predlagal, da se ustanovi oddelek, ki se bo raziskovalno ukvarjal s proučevanjem gotskega slikarstva v subalpskem svetu (od Genovskega zaliva čez Švico, Tirolsko, Koroško in Kranjsko do Istre in Kvarnerja), to je za ozemlje, razpeto med tri velike kulture, stikališču štirih etničnih skupin.⁸ Metodološko se je Stele naslonil na lastne ugotovitve, ki jih je podal v drobni knjižici *Umetnost v Primorju* leta 1940; dve desetletji pozneje pa je izdal obsežno monografijo z istim naslovom, v kateri je zajel vsa svoja spoznanja in ugotovitve.⁹

Možnost za realizacijo njegovih načrtov se je ponudila po drugi svetovni vojni, ko je med drugim prišlo do temeljitega preoblikovanja slovenske raziskovalne politike, tako v nacionalnem kot v vsebinskem oziru. Če je bilo predvojno raziskovalno delo osredinjeno na slovenski univerzi v Ljubljani, bi morala skladno z izhodišči nove raziskovalne politike pomembno vlogo pridobiti Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Načrtovano je bilo, da bo univerza postala pedagoška ustanova, SAZU pa znanstveno središče z raziskovalnimi inštituti. Slovenska povojna komunistična oblast, posebej pa predsednik slovenske vlade Boris Kidrič, se je zgledovala po raziskovalni politiki Sovjetske zveze, zaradi česar so bili v Sloveniji v okviru Jugoslavije narejeni prvi konkretni koraki pri preoblikovanju raziskovalne sfere. Slovenska vlada je tako rekoč že sredi poletja 1945 odobrila izdatnejša sredstva za SAZU, prav tako pa je spodbujala njeno vodstvo, naj začne z ustanavljanjem oddelkov, ki se bodo nato razvili v raziskovalne inštitute.¹⁰

Med prvimi oddelki je bil formalno ustanovljen oddelek za umetnostno zgodovino, ki je nato leta 1947 postal integralni del *Zgodovinskega inštituta*. Utemeljitelj oddelka je bil akademik Stele, ki je prestal povojno politično in ideološko čistko na ljubljanski univerzi, čeprav je nova komunistična oblast najbolj globoko posegla ravno na filozofski fakulteti, kjer je bil tudi oddelek za umetnostno zgodovino. S čistko neposredno po vojni so slovenske komunistične oblasti želele preprečiti resničnim in domnevnim nasprotnikom nove ljudske oblasti vzgajanje naslednjih generacij slovenske izobražene elite. Na univerzi so zaposlovali, v takratnem žargonu, mlade, napredne in zanesljive ljudi. Starejši in mladi »nenapredni« izobraženci idealističnega katoliškega svetovnega nazora pa so bili odrinjeni. S tem pa je oblast nehote dosegla, da je imelo vodstvo SAZU na razpolago veliko število vrhunsko usposobljenih izobražencev z neprimer-

⁶ Oset: *Zgodovina Slovenske akademije*, str. 68–100.

⁷ Prav tam, str. 100–119; prim. Godeša: *Kdor ni z nami*, str. 58–61, 83–84.

⁸ Arhiv SAZU, Seje predsedstva, 1938–1952, mapa 7.

⁹ Cevc: France Stele, str. 105–115; prim. Komelj: *Pesnitev in resnica*, str. 463–464.

¹⁰ Arhiv SAZU, Seje predsedstva, 1938–1952, mapa 7; Gabrič: Znanstvena politika, str. 300–309.

no moralno-politično oceno. Zaradi njihovega zaposlovanja je po oceni oblasti SAZU postala reakcionarno središče.¹¹

Kadrovsko politiko, ki sta jo na SAZU vodila France Kidrič in Fran Ramovš, sta opravičevala s sklicevanjem na Sovjetsko zvezo. Najprej sta bila uspešna, po prvih montiranih političnih procesih, s katerimi je komunistična oblast želela zastrašiti slovenske izobražence in onemogočiti oblikovanje intelektualne opozicije, pa se je stopnjeval pritisk tudi na SAZU. Najprej v obliki omejevanja sredstev, zavlačevanja pri izdaji uradnih aktov o zaposlitvi, nato pa tudi do neposrednega napada ob izidu sedmega zvezka Slovenskega biografskega leksikona poleti 1952, ki ga je izdala SAZU. Obračun z usmeritvijo vodstva pod vodstvom predsednika Frana Ramovša, ki je dajal odločno prednost strokovnosti pred moralnopolitičnim ocenam, je bil okvirno dogovorjen na seji CK KPS decembra 1950; izid zvezka leksikona je torej bil zgolj povod.¹²

Oblast je v prvih letih uveljavila ideološke kriterije na dveh stopnjah, strožje za pedagoški kader in milejše za raziskovalce, posebej če so bili starejši in mednarodno uveljavljeni. Ta začasnost, od konca druge svetovne vojne do 1951, v kateri so se izobraženci privadili in sprijaznili z novo ureditvijo, se je končala z odločitvijo oblasti za obračun s krščanskimi socialisti in njihovi simpatizerji, med katerimi velja na SAZU posebej izpostaviti Jakoba Šolarja, slavista, Ramovševega namestnika v Inštitutu za slovenski jezik. Šolar, kot je poročal Udbin sodelavec »Andrej«, predstavlja organizacijsko središče protiblastnega razpoloženja na SAZU. Član 'krožka', kjer so razpravljali o koncu 'pnevmatskega' komunističnega režima ter vzpostaviti nove, podonavske državne tvorbe, katere sestavni del bo Slovenija, naj bi bil takrat mladi sodelavec umetnostnozgodovinske sekcije Zgodovinskega inštituta SAZU Emilijan Cevc, ki je čakal na zagovor doktorske disertacije na umetnostnozgodovinskem oddelku ljubljanske filozofske fakultete.¹³

Akademsko pot Emilijana Cevca

Cevc, ki se je leta 1940 vpisal na študij umetnostne zgodovine na ljubljanski filozofski fakulteti, je s Steletom začel sodelovati v začetku leta 1943, ko je postal pomožni knjižničar umetnostnozgodovinskega seminarja, vendar zgolj za krajše obdobje, kajti jeseni 1943 je bila ljubljanska univerza zaprta.¹⁴ Ob vnovičnem odprtju univerze po koncu vojne je ponovno zasedal to mesto, po diplomu (1946) pa ga je njegov mentor Stele predlagal v naziv ukazni asistent, s čimer mu je želel zagotoviti skromen avtorski honorar.¹⁵ Čeprav se je ponašal kot krščanski socialist za pristaša OF že v letu 1941 z utemeljitvijo, da ga je italijanski okupator interniral in da je bil nekaj časa pri partizanih,¹⁶ ga slovensko prosvetno ministrstvo ni imenovalo. Razlog sicer ni naveden, je pa verjetno povezan s prejemom literarne nagrade, ki mu jo je podelila ljubljanska mestna občina (1944),¹⁷ in s prispevkom v *Zborniku Zimske pomoči* istega leta.¹⁸

¹¹ SI AS 1931, II, št. 26, 50219; SI AS 1931, Letno poročilo za leto 1952, II. oddelek; Movrin: Fran Bradač, str. 432–472; Gabrič: Odpuščanje profesorjev, str. 12–32.

¹² SI AS 1931, II, št. 26, 50252–50256.

¹³ SI AS 1931, II, št. 26, 50254.

¹⁴ Benedetič: Študenti, str. 138.

¹⁵ Arhivsko-muzejska služba Univerze v Ljubljani, IV, 6/89 Cevc Emilijan, št. 952/46; Komelj: *Pesnitev in resnica*, str. 428–458.

¹⁶ Arhiv SAZU, Uprava SAZU, Delovna razmerja, Personalne mape, 5, Emilijan Cevc, Predlog za odlikovanje.

¹⁷ Cevc je za mnenje, ali naj sprejme priznanje, zaprosil Frana S. Finžgarja. Akademik in pisatelj mu je svetoval, da priznanje z denarno nagrado sprejme, denar pa nameni za nakup zdravil za brata. – Izjava dr. Staneta Grande novembra 2015.

¹⁸ SI AS 1931, II, št. 26, 50212.

Do zaposlitve na SAZU leta 1950, ko je postal asistent v 'Steletovem inštitutu', je bil zaposlen med poletjem leta 1946, 1947 in 1948 na *Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov* kot sodelavec pri arheoloških izkopavanjih na Kostanjevici, v Vipavski dolini in na Ptuju. Za slabo leto, od oktobra 1946 do oktobra 1947, je bil zaposlen kot kustos v Narodni galeriji, ko je moral na služenje vojaškega roka. Trdnejšo zaposlitev, ki mu je omogočala tudi dolgotrajnejšo načrtovanje zasebnega življenja, pa je pridobil marca 1950, ko je postal asistent na SAZU. Na umetnostnozgodovinskem oddelku, sekciji Zgodovinskega inštituta in po letu 1972 samostojnemu inštitutu, je naredil akademsko kariero. Že pred zaposlitvijo se je odločil za doktorski študij, ki ga je leta 1952 sklenil z zagovorom doktorske disertacije *Srednjeveška plastika na Slovenskem*,¹⁹ ki je zaradi vpetosti v Šolarjevo afero v knjižni obliki izšla leta 1957.²⁰

Njegova akademska kariera je tesno povezana s Steletovo, saj je v njem že med študijem prepoznal nadarjenega in delu vdanega izobraženca. Stele ni samo dopustil, ampak tudi spodbujal njegov razvoj v enciklopedično razgledano osebnost, ki v svojih razmišljanjih suvereno obvladuje etnološke, arheološke, zgodovinske vsebine, skratka široka humanistična erudicija. Kot je zapisala Komisija za odlikovanja ZRC SAZU konec osemdesetih let, je Cevc s svojimi številnimi referati in predavanji v »/.../ odločilni meri doprinesel k ugledu slovenske in jugoslovanske znanosti in kulture«.²¹

Raziskovalna izhodišča

Stele »/.../ izrazito forsira svoje študente in ne da dihati študentom z drugačno usmeritvijo. So pa tudi tukaj izjeme«, je zapisal sodelavec Udbe »Andrej« v poročilu o stanju na ljubljanski univerzi septembra 1951.²²

Po 'prestanku' represivne vihe na SAZU jeseni 1952, zgoščene v oznako 'Šolarjeva afera', se je Cevc vnovič vključil v kabinetno zbiranje gradiva in razreševanje nekaterih že načetih podrobnejših problemov – večji projekt je bil zbiranje gradiva za topografsko kartoteko.²⁴ Delo je temeljilo na Steletovem izhodišču, da so umetnostni spomeniki po nastanku, značaju, bivanju in po svojih skupinah zemljepisno in kronološko vezani. Stele je primerjal vpliv lombardske in furlanske delavnice v Sloveniji in Švici, torej v obeh obrobnihih ozemljih Italije. Kljub ločenosti dežel, kot so švicarske, slovenske in istrske, reagira umetnost v vseh na podoben način; svoj stil prilagaja podeželski sredini, ga stilizirano pretira in vklepa v stereotipno se ponavljajoče formule. Nadalje je ugotavljal, da je možno tudi na tej degenerirani stopnji, podobno kot pri ljudski umetnosti, ustvarjati še vedno dela velike dekorativne in prostorsko barvno razpoloženske vrednosti.²⁵

Raziskovalno delo so v pomembnem obsegu krojile splošne finančne razmere oziroma premajhna sredstva za terensko delo ter omejitve pri potovanjih v tujino, predvsem na začetku petdesetih let.²⁶

¹⁹ Arhiv SAZU, Uprava SAZU, Delovna razmerja, Personalne mape, 5, Emilijan Cevc, Predlog za odlikovanje.

²⁰ SI AS 1931, II, št. 26, 50254.

²¹ Arhiv SAZU, Uprava SAZU, Delovna razmerja, Personalne mape, 5, Emilijan Cevc, Predlog za odlikovanje.

²² SI AS 1931, II, št. 26, 50199.

²³ SI AS 1931, II, št. 26, 50217.

²⁴ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Peta knjiga*, str. 306–308.

²⁵ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 23. knjiga*, str. 107–110.

²⁶ Prim. *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 32. knjiga*, str. 91–92.

Preučevanje (sakralne) umetnosti

V oddelku so najprej raziskovalno pokrili ozemlje *Ljudske republike Slovenije*, kar velja predvsem za petdeseta leta, pozneje so raziskovanje razširili na slovensko etično ozemlje v slovensko zamejstvo, na Koroško, Trst in v slovensko Benečijo. Prve terenske raziskave umetnostnozgodovinskih ostalin so se začele leta 1953 s terenskimi raziskavami v Batujah in istočasno v okolici Pulja, s čimer se je osvetlil mediteranski akcent v delih slovenske srednjeveške plastike od romanike do renesanse.²⁷ Prvo terensko raziskavo na zahodu Ljudske republike Slovenije je Cevc naredil v letu 1951, ko se je, kot to imenuje Milček Komelj, odpravil na 'turistični' obisk Slovenskega Primorja.²⁸

Pomembno spodbudo v terenskem raziskovanju oddelka predstavlja odpiranje Jugoslavije navzven in s tem omogočanje znanstvenega sodelovanja s tujino. Za navedeno raziskovanje je bila zelo pomembna navezava stikov z italijanskimi strokovnjaki, predvsem furlanskimi, na Mednarodnem kongresu za zgodovino umetnosti 1955 v Benetkah.²⁹

Naknadno, konec šestdesetih let, ob prizadevanju slovenske vlade, predvsem njenega predsednika Staneta Kavčiča, za krepitev sodelovanja z Avstrijo in Bavarsko oziroma kar srednjeevropskim prostorom,³⁰ so bili pritegnjeni še avstrijski umetnostnozgodovinski strokovnjaki, kar je pomembna osnova za zavedanje o obstoju enotnega kulturno-zgodovinskega prostora v regiji Alpe-Jadran oziroma za oblikovanje tovrstnega plodnega sodelovanja med deželo Koroško, Slovenijo in deželo Furlanijo-Julijsko krajino. Pritegnitev avstrijskih strokovnjakov je posledica ciljne strategije na oddelku, da se preverijo vplivi na slovenske spomenike iz italijanskega in srednjeevropskega prostora.³¹ S tem namenom je Cevc odšel v začetku šestdesetih let na dveletno podoktorsko usposabljanje v Zvezno republiko Nemčijo. V tem času je stike z italijanskimi kolegi in tudi raziskovalno breme v celoti prevzel Stele.³²

Na splošno je moč ugotoviti, da sta se Cevc in Stele v precejšnji meri dopolnjevala, zato je včasih težko povsem zamejiti raziskovalne dosežke enega in drugega. Gre tudi za različna življenjska obdobja, Stele je po letu 1960 naredil zadnje revizije svojih pogledov na umetnostnozgodovinske ostaline, Cevc pa je bil takrat v fazi izjemnega intelektualnega razvoja in formiranja pogledov, ki jih je le nekoliko revidiral v svojih akademsko zrelih letih.³³ Njegova poznejša spoznanja so potrdila pravilnost tez, ki jih je postavil v inavguralni disertaciji, predstavljeni leta 1957. V njej je zapisal, da moramo na Primorskem v plastiki ločiti vsaj troje tokov. Prvi je zajemal okolico Gorice, segal še v Brda in po Vipavski dolini do Ajdovščine, v Soški dolini pa je že oslabil, ker je zadel na tirolske, gorenjske in koroške tokove. Drugi primorski tok se je izoblikoval na Krasu in se oplajal tudi s kranjskimi črtami. Kot tak je čez Notranjsko in Bloke prodiral po Krški dolini v osrednjo Dolenjsko, včasih pa je prinašal s seboj tudi tirolske vzore. Po Cevčevem mnenju je bil najpomembnejši tretji primorski tok, z izhodiščem v karnijski šoli, ki je prodiral ob Nadiži na Kobarid, od tod pa čez Tolmin in Cerkno po Poljanski dolini na Škofjo Loko in Gorenjsko.³⁴

Po prihodu v domovino se je Cevc leta 1964 ponovno lotil raziskovanja zahodne Slovenije, ko je pregledoval sakralno umetnost v Biljani v Goriških Brdih. Kot je zapisano v oddelčnem poročilu za leto 1968:

²⁷ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Peta knjiga*, str. 235–235.

²⁸ Komelj: *Pesnitev in resnica*, str. 462.

²⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Sedma knjiga*, str. 125–126.

³⁰ Repe: *Pred časom*, str. 221–222.

³¹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dvajseta knjiga*, str. 145–146.

³² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Štirinajsta knjiga*, str. 76–77.

³³ Komelj: *Pesnitev in resnica*, str. 463–464.

³⁴ Cevc: *Srednjeveška plastika*, str. 217–222.

»Cevc na Primorskem lepo dopolnjuje še vedno dovolj zapletene podobe o razmerju in povezavah srednjeevropske in italijanske plastike v poznem srednjem veku, prav spomeniki te vrste pa omogočajo nekaj novih zaključkov o italiskem tipu poznogotskih Križanih.«³⁵

Do pomembnega preboja je prišel Cevc leta 1972, ko mu je uspelo najti izhodišča v grafičnih predlogah nizozemskih in nemških mojstrov 16. in 17. stoletja za oljne slike. Podobno velja za nekatere poznogotske plastike, ki se mnogokrat opirajo na bakroreze in lesoreze nemških mojstrov. Izpopolnil je hipotezo o vplivu izgubljenega bakroreza Martina Schongauerja na izoblikovanje posebnega ikonografskega tipa mnogofiguralnega Križarja, ki se je v oltarnih reliefih razširil po vsej Srednji Evropi, med katerimi ima zelo vidno mesto tudi relief v poznogotskem krilnem oltarju iz leta 1515 v cerkvi svetega Križa v Kojskem.³⁶

Prvi celovit pregled Cevčevih pogledov in spoznanj, ki je bil namenjen širši javnosti, je bila razstava Gotska plastika na Slovenskem v Narodni galeriji v Ljubljani od 9. 10. 1973 do 6. 1. 1974, ob izteku srednjeročnega programa *Plastika na Slovenskem med gotiko in barokom*. Razstava je bila priložnost za konfrontacijo ugotovitev in osvetlitev nekaterih ključnih spomenikov in njihovih problemov, datacije, avtorstva, stilnega razvoja, med drugim tudi za kipe in reliefe dveh krilnih oltarjev iz Goriških Brd (z Gluhega Vrhovlja in z Golega Brda) iz časa okoli 1530.³⁷

Na raziskovalno delo v Inštitutu je po letu 1974 pomembno vplivala sprememba raziskovalne politike oziroma financer, Raziskovalna skupnost Slovenije, od katere je Inštitut pridobil skoraj vsa sredstva za svoje delovanje. RSS je raziskovalno delo financirala v obliki kratkoročnih angažmajev (projekt) in srednjeročnih angažmajev (program). Inštitut pa je bil, skupaj z drugimi inštituti, leta 1981 združenimi v ZRC SAZU, vključen v dolgoročni program Naravna in kulturna dediščina slovenskega naroda. Prvo pogodbo je Inštitut sklenil z RSS novembra 1974, s čimer sta se intenzivirala evidentiranje in študij slovenskih kiparskih spomenikov med gotiko in barokom na slabše raziskanih območjih (Kozjansko, Zasavje in del Krasa), na ostalih območjih pa je bila narejena revizija predhodnih terenskih pregledov. Poseben raziskovalni izziv je predstavljal popis še neevidentiranih lesenih plastik iz obdobja med 14. in 16. stoletjem.³⁸ V največjem obsegu je terensko raziskovanje potekalo v severovzhodni Sloveniji; v Dravski, Mežiški in Mislinjski dolini. Na Primorskem je bilo izvedeno le v manjšem delu, in sicer na Krasu. Zaradi obojestranskih kulturnih stikov v obdobju od 14. do 17. stoletja so v razvid spomenikov vključili tudi spomenike iz Beneške Slovenije, in sicer na osnovi hipoteze, da so v 16. stoletju velik del kiparske opreme na Goriškem, v Posočju in v Beneški Sloveniji prispevale furlanske kamnoseške in rezbarske delavnice.³⁹ Izvedene izsledke je Cevc uporabil v letu 1981 izdanem sintetičnem pregledu Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom.

V okviru programa *Temeljne raziskave slovenske umetnostne preteklosti* so se v Inštitutu posvetili delno ali še neobdelanim poglavjem umetnostnozgodovinskega razvoja. Cevc, ki je bil nosilec programa, se je ukvarjal s problematiko slikarstva na Slovenskem v 17. stoletju,⁴⁰ prisotnostjo (italijanskega) mednarodnega sloga in njegovimi lokalnimi variantami na Slovenskem okoli leta 1400. V tem oziru je revidiral primorske oziroma furlanske elemente v skulpturah iz prve polovice 15. stoletja na Slovenskem. Posebna pozornost je bila namenjena

³⁵ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Devetnajsta knjiga*, str. 118–119.

³⁶ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 23. knjiga*, str. 140–141; Cevc: *Gotska plastika*, str. 151–152.

³⁷ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 26. knjiga*, str. 165.

³⁸ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 25. knjiga*, str. 133.

³⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 26. knjiga*, str. 164.

⁴⁰ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 33. knjiga*, 1983, str. 207.

ugotavljanju mediteranskih stilizmov in beneških odmevov v slikarstvu in plastiki tega časa.⁴¹

Skratka, Cevc se je v svojih umetnostnozgodovinskih premišljevanjih vedno vračal k ocenjevanju italijanskih vplivov, tudi ob analiziranju Celjskega stroga iz začetka 17. stoletja.⁴² V sklopu raziskave kompleksa vprašanj o umetnosti okoli leta 1400 je bila pomembna ugotovitev, da ima

»/.../ umetnost tega časa na slovenskih tleh več specifičnih, umetnostnogeografsko pogojenih značilnosti, ki so jih prispevali predvsem stiki s sosednjo italijansko umetnostjo, dasi so njena izhodišča povezana z vodilnimi centri Srednje Evrope, predvsem Češke in Šlezije. Po drugi strani pa se ta umetnost zelo zgovorno vključuje v slogovno valovanje južnih in vzhodnih alpskih dežel z značilnimi modifikacijami in retrospektivnostjo, a vendar ohranja v mnogih spomenikih polno kvaliteto.«⁴³

Posebej bi izpostavil še njegovo sodelovanje na simpoziju ob 450. obletnici prvega dokumentiranega prikazovanja (1539) Marije z detetom na Sveti Gori nad Gorico in na simpoziju ob 500. obletnici fresk v cerkvi Svete Trojice v Hrastovljah, ki so bile izdelane do leta 1490. Zanj je med prvo svetovno vojno uničena cerkev na Sveti Gori pri Gorici predstavljala enega od razvojno ključnih spomenikov 16. stoletja.⁴⁴

Zadnji večji Cevčev projekt v Inštitutu je bil katalog srednjeveške plastike, za kar je pregledoval slogovne in ikonografske vplive, ki nakazujejo razvojne sinteze in celo nastajanje regionalnih slogovnih dialektov. Ugotavljal je, da se je na Slovenskem, na prehodnem ozemlju med Srednjo Evropo in Italijo, v 15. in 16. stoletju izoblikovala slogovna varianta, romanska retrospektiva, ki jo je označil za delni lokalni nadomestek renesanse.⁴⁵ Zadnji Cevčev raziskovalni projekt v Inštitutu pred upokojitvijo marca 1992 pa je bil pregledovanje arhitekturnih in skulpturnih spomenikov na Gorenjskem, v Posočju, delno tudi v Beneški Sloveniji v sklopu projekta Romanska retrospektiva v pozni gotiki in renesansi. Z zasledovanjem lokalno delujočih slogovnih konstant je Cevc analiziral vpliv severnoitalijanske (lombardske in furlanske) arhitekture.⁴⁶

Cevčevo vrednotenje kojščanskega krilnega oltarja

Moj obširen zapis, ki verjetno sodi bolj v zbornik, namenjen avtoritetam slovenske umetnostne zgodovine, se dotika predvsem okoliščin, pomembnih za kariero Emilijana Cevca, ki je strokovna avtoriteta za kojščanski krilni oltar – o čemer lahko več preberete v razpravi umetnostnega zgodovinarja Gašperja Cerkovnika.⁴⁷ Na Cevčeve ugotovitve, zapisane v doktorski disertaciji *Srednjeveška plastika na Slovenskem*, se je skliceval njegov mentor Stele, čeprav je sam po priključitvi Primorske Sloveniji oziroma Jugoslaviji opravil terenske preglede na Goriškem; prvega že oktobra 1947, torej mesec po formalni priključitvi Primorske, in zadnjega v letu 1963.⁴⁸ Terenski zapiski so zanimivo in pomembno gradi-

⁴¹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 34. knjiga*, str. 247–248; *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 35. knjiga*, str. 193–194.

⁴² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 39. knjiga*, str. 15–16.

⁴³ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 39. knjiga*, 1989, str. 228.

⁴⁴ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 41. knjiga*, 1991, str. 232–233.

⁴⁵ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 42. knjiga*, 1992, str. 275.

⁴⁶ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 43. knjiga*, 1993, str. 252.

⁴⁷ Gašperju Cerkovniku se zahvaljujem za prijazen nasvet glede literature, vezane na kojščanski krilni oltar.

⁴⁸ Stele: *Umetnost v Primorju*, str. 108–109.

vo, izhodišče za proučevanje primorske sakralne umetnosti, tudi za kojščanski krilni oltar.⁴⁹ S Cevčevimi ugotovitvami se je (večinoma) strinjal tudi avstrijski umetnostni zgodovinar Otto Demus, eden največjih poznavalcev srednjeveške plastike v srednjeevropskem prostoru.⁵⁰

Cevc, ki je upošteval ugotovitve Karla Drexlerja (1911) in Otta Demusa (1936), je prvič ovrednotil kojščanski krilni oltar v disertaciji o poznogotski plastiki na Slovenskem (1952), sintetično pa v razstavnem katalogu Gotska plastika na Slovenskem (1973).⁵¹ Cevc je zapisal, da je kojščanski oltar eden od dveh oltarjev (drugi je oltar v cerkvi sveta Kancijana v Britofu ob Idriji), ki sta, sicer z manjšimi poškodbami, dočkala sodobnost *in situ*. Oltarjema je skupna geografska umeščenost na zahodni rob slovenskega etničnega prostora in podružničen status cerkve.⁵² Zaradi okusa, potreb naročnikov in stalno menjajočih stilnih trendov, ki so mu morali umetniki slediti ali jih upoštevati, so se gotski oltarji postopoma umikali slogovno modnejšim, modernejšim oltarjem in okrasitvam. Leseni krilni oltarji, glavna kiparska tema pozne gotike, so bili namreč v mestnih in romarskih cerkvah številčni, kajti vsaka bratovščina je želela imeti svojega.⁵³

Cevc je kot prvi objavil tezo, da kojščanski krilni oltar »najbrž /.../ ni izdelek glavnega mojstra, ampak enega njegovih pomočnikov«, ki se je navezoval na »neko zgubljeno Schongauerjevo grafiko«, slogovno pa na beljaško kiparsko tradicijo.⁵⁴ Posebnost oltarja je v njegovi ambiciozni obliki rezljanja krilnega oltarja pri nas in ima upoštevanja vredno vsebinsko in likovno zasnovo. Gre za šolski primer poznogotskega krilnega oltarja v srednjeevropskem prostoru.⁵⁵

V omenjenem katalogu Cevc nekoliko dvoumno zapiše, da obstaja sorodnost med mojstrom odgovornim za kojščanski krilni oltar in Mojstrom trbojske Madone. Zapiše namreč, da je kipar, avtor reliefov Kristusovega trpljenja, deloval od leta 1480 do drugega desetletja 16. stoletja na slovenskem prostoru od Svetine pri Celju na vzhodu do Kojškega na zahodu. Izšolal se je na Gorenjskem, nato pa je slogovno zorel pod vplivom koroške, natančneje beljaške plastike. Cevc je za kiparja, ki je med drugim izdelal Marijin kip Suhe pri Kranju, trbojsko Marijo, krilni oltarček iz Gostec pri Škofji Loki, kip Sočutne iz Bistrice pri Trzinu in dva svetnika iz Zakala pri Kamniku, zapisal, da njegov slogovni razvoj označuje »/.../ značilno tipiko zabuhlih obrazov njegovih figur in ploskovitost kiparskih površin, ki ne poznajo globinskih kontrastov; draperija se mlahavo razgrinja, vse prežema tragična duhovna ubranost, ki jo stopnjuje še pomanjkanje večje ustvarjalne domišljije«.⁵⁶

V svojih opažanjih Cevc implicitno opozarja na vpliv/(so)odvisnost procesa političnega združevanja pod Habsburžani v 15. stoletju – po izumrtju celjskih knezov in goriških grofov, turških vpadov in hkrati na odsotnost slovenskega kulturnega žarišča, ki bi oplajala domača umetniška stremjenja ob upoštevanju sočasnih trendov v soseščini. Po Cevčevem, tudi zaradi vloge Habsburžanov, je konec 15. stoletja povsem prevladal severni srednjeevropski slogovni izraz. Kojščanski krilni oltar je torej potrditev tovrstne odvisnosti Goriške od kranjskega in koroškega umetnostnega uvoza, ki je precej zavrl pritok furlanskih umetnin in tudi njihovih slogovnih prijemov, kar se na začetku 16. stoletja odraža v počasnem uveljavljanju italijanske renesanse.⁵⁷

⁴⁹ Glej razpravo Gašperja Cerkovnika.

⁵⁰ Demus: *Die spätgotischen Altäre*, str. 450–455.

⁵¹ Cevc: *Gotska plastika*, str. 150–152.

⁵² Cevc: *Gotska plastika*, str. 151 in 159.

⁵³ Cevc: *Gotska plastika*, str. 17, 25.

⁵⁴ Cevc: *Gotska plastika*, str. 152.

⁵⁵ Cevc: *Gotska plastika*, str. 25.

⁵⁶ Cevc: *Gotska plastika*, str. 26.

⁵⁷ Cevc: *Gotska plastika*, str. 27–28.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- Arhiv Republike Slovenije, AS 1931
- Arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Seje predsedstva
- Arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Uprava SAZU
- Arhivsko-muzejska služba Univerze v Ljubljani, IV, 6/89 Cevc Emilijan

USTNI VIR

- Izjava dr. Staneta Grande novembra 2015.

LITERATURA

- Benedetič, Ana: Študenti v narodnoosvobodilnem boju. Modic, Roman (ur.): *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani. 1919–1969*. Ljubljana: Univerza, 1969, str. 138.
- Bratož, Rajko: Emilijan Cevc (1920–2006). *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 57. knjiga*. 2006. Ljubljana: SAZU, 2007, str. 128–131.
- Cevc, Emilijan, *Gotska plastika na Slovenskem*. Ljubljana: Narodna galerija, 1973.
- Cevc, Emilijan: France Stele. *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 23. knjiga*. 1972. Ljubljana: SAZU, 1973, str. 105–115.
- Cevc, Emilijan: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Komelj, Milček (ur.): *Pesnitev in resnica. Cevčevo berilo*. Ljubljana: Slovenska matica, 2011, str. 217–222.
- Cevc, Emilijan: Vojeslav Mole. *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 24. knjiga*. 1973. Ljubljana: SAZU, 1974, str. 95–96.
- Demus, Otto, *Die spätgotischen Altäre Kärntens*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1991.
- Gabrič, Aleš: Odpuščanje profesorjev Univerze v Ljubljani zaradi politično-ideoloških vzrokov. *Objave. Univerza v Ljubljani*, 2000, št. 6, str. 12–32.
- Gabrič, Aleš: Znanstvena politika v Sloveniji po drugi svetovni vojni in vloga Antona Peterlina. Bukošek, Vili et al. (ur.), *Anton Peterlin 1908–1993. Življenje in delo*. Ljubljana: SAZU in IJS, 2009, str. 300–309.
- Godeša, Bojan: *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Komelj, Milček (ur.): *Pesnitev in resnica. Cevčevo berilo*. Ljubljana: Slovenska matica, 2011.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Devetnajsta knjiga*. 1968. Ljubljana: SAZU, 1969.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dvajseta knjiga*. 1969. Ljubljana: SAZU, 1970.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Peta knjiga. 1952–1953*. Ljubljana: SAZU, 1954.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Peta knjiga. 1952–1953*. Ljubljana: SAZU, 1954.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Sedma knjiga*. 1955. Ljubljana: SAZU, 1957.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Štirinajsta knjiga*. 1963. Ljubljana: SAZU, 1964.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 23. knjiga*. 1972. Ljubljana: SAZU, 1973.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 25. knjiga*. 1974. Ljubljana: SAZU, 1975.

- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 26. knjiga.* 1975. Ljubljana: SAZU, 1976.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 32. knjiga.* 1981. Ljubljana: SAZU, 1982.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 33. knjiga.* 1982. Ljubljana: SAZU, 1983.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 34. knjiga.* 1983. Ljubljana: SAZU, 1984.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 35. knjiga.* 1984. Ljubljana: SAZU, 1985.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 39. knjiga.* 1988. Ljubljana: SAZU, 1989.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 41. knjiga.* 1990. Ljubljana: SAZU, 1991.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 42. knjiga.* 1991. Ljubljana: SAZU, 1992.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 43. knjiga.* 1992. Ljubljana: SAZU, 1993.
- Mikuž, Stane: *Zgodovina umetnosti. Roman Modic (ur.), Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani. 1919–1969.* Ljubljana: Univerza, 1969.
- Movrin, David: *Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre. Latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni. Zgodovinski časopis,* 2014, št. 3/4, str. 432–472.
- Oset, Željko: *Vogalni kamni kulturnih ustanov. V: Puhar, Alenka (ur.), Mojster do-bro zasukanih stavkov.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2016, v tisku.
- Oset, Željko: *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Prizadevanje za ustanovitev Akademije, ustanovitev in njena prva leta.* Ljubljana: SAZU, 2014.
- Rahten, Andrej: *Izidor Cankar. Diplomati dveh Jugoslavij.* Ljubljana: Center za evropsko prihodnost in ZRC SAZU, 2009.
- Repe, Božo, Prinčič, Jože: *Pred časom. Portret Staneta Kavčiča.* Ljubljana: Modri-
jan, 2009.
- Stele, France: *Umetnost v Primorju.* Ljubljana: Slovenska matica, 1960.

SUMMARY

ACADEMIC CAREER OF EMILIJAN CEVC AND HIS EFFORTS TO STUDY THE (SACRAL) ART IN PRIMORSKA REGION

Emilijan Cevc, art historian, who was defined by talent, work ethic bordering toil, extremely well-informed, with the ability to introduce art history contents using terminologically and aesthetically perfect language, and was marked by education in art history school of Stele, reached European level with his researches. Due to this achievement, Slovenian cultural monuments, especially those from the period between Gothic and Baroque which are a mix of concepts from the centre and local influences, were included in European survey of art history. His research was based on geographical-chronological method and tireless searching of information in the field and in the archives. Based on detailed stylistic, typological, and dialectological analysis, he made minimal corrections to the Mediterranean cultural circle and influence of Aquileia defined by Stele as a part of the big culturally-geographic arc reaching under the Alps from the gulf of Genoa to Kvarner bay and establishing itself as a special zone between Italy and Central Europe where the north and the south stylistic elements are mixing, International influences are being reshaped according to the taste of local workshops, and for which the lateness is characteristic. He divided the

Slovenian area into three zones. The zone in Primorska has the strongest Italian character, in the second zone that is limited by Karavanke Mountains, where the Italian and northern elements are meeting, and the elements of northern and Central European character are dominating the third zone. Cevc was the first to publish the thesis that the wing altar in Kojščane »probably /.../ is not the product of the head master, but of one of master's apprentices« who related to »some lost Schongauer's graphics«, but stylistically to sculptural tradition of Villach. The specificity of the altar is in the ambitious design of its carving and in remarkable content and visual concept. It is a textbook example of late Gothic wing altar in the Central European area stylistically originating from carver's workshops in Villach which met the demands of Slovenian customers with the manufactured products of the highest quality.